Урок. Складне речення та його пунктуація

Комбінований урок: засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Пильно й ненастанно політь бур'ян» — М. Рильський

Проблемне питання уроку: Чому в реченнях «Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді» та «Потемніло і стало моросити дрібно та тихо» сполучник «і» однаковий, а кома перед ним є лише в першому?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає розділові знаки, які ставлять у складному реченні (кома, тире, двокрапка, крапка з комою). • Учень/учениця записує алгоритм вибору розділового знака в складному реченні. • Учень/учениця розрізняє складносурядне, складнопідрядне і безсполучникове речення та називає знак, типовий для кожного.	• Учень/учениця знаходить у реченні граматичні основи й визначає, складне це речення чи просте з однорідними членами. • Учень/учениця застосовує правило про розділові знаки й розставляє їх у реченнях без пунктуації. • Учень/учениця знаходить і виправляє пунктуаційну помилку в складному реченні та пояснює своє рішення.	• Учень/учениця усвідомлює, що розділовий знак може змінити зміст речення, а отже, значення пунктуаційної норми для точного взаєморозуміння. • Учень/учениця оцінює власні пунктуаційні помилки як підказку, що саме повторити.

Базові поняття і терміни

складне речення, граматична основа, складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове складне речення, сполучне слово, пунктограма.

Форми роботи

- Фронтальна бесіда й мозковий штурм

- Робота з текстом підручника (§ 37, пам’ятка)
- Робота в парах із таблицею правила
- Спостереження за прикладами
- Редагування речень

Обладнання та реактиви

- Підручник «Українська мова, 10 клас» (Тушніцка, Пилип), § 37
- Слайд із таблицею «Розділові знаки в складному реченні» та алгоритмом вибору знака
- Картки з реченнями без розділових знаків (для пар)
- Український правопис 2019 (розділ про розділові знаки в складному реченні)

Демонстрації

- Слайд із трьома парами речень, у яких змінюється лише знак (вправа 363) — помічаємо, що знак змінює зміст речення
- Таблиця «Знак, умова, приклад» для складносурядного, складнопідрядного і безсполучникового речення — помічаємо, що знак залежить від виду зв’язку між частинами
- Речення «Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді» та «Потемніло і стало моросити дрібно та тихо» поруч на слайді — помічаємо, що однаковий сполучник «і» вимагає коми лише тоді, коли поєднує частини складного речення

Міжпредметні зв'язки

- Література — речення з творів Т. Шевченка, Л. Костенко, Лесі Українки, М. Рильського як матеріал для спостережень над розділовими знаками
- Українська література — епіграф із вірша М. Рильського «Мова» і зв’язок культури письма з любов’ю до рідного слова

Місце уроку в темі

Попередній урок: Попередній урок. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку (§ 31).

Наступний урок: Наступний урок. Повторення з теми «Пунктуаційна норма» і виконання рівневих завдань (вправа 366).

Безпека

- Під час роботи в парах пересуваємося класом лише за сигналом учителя, сумки й підручники не залишаємо в проході.

- Мобільні пристрої на уроці вимкнені й лежать у сумках; користуватися ними для пошуку прикладів можна лише тоді, коли вчитель назвав сторінку, і не довше двох хвилин.
- Не стаємо між проєктором і екраном та не торкаємося кабелів і розеток.
- Пишемо за партою з прямою спиною, зошит лежить на відстані витягнутої руки; за потреби чергуємо письмо й коротку усну роботу, щоб не перевантажувати зір.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається, перевіряє готовність до уроку, показує на слайді епіграф «Пильно й ненастанно політь бур’ян» і коротко пояснює, що в письмі «бур’яном» можуть бути зайві чи пропущені розділові знаки.

Учні: Вітаються, готують підручник і зошит, читають епіграф.

Учитель запитує, що, на думку учнів, у письмі нагадує бур’ян. Очікувана відповідь: помилки, зокрема пунктуаційні, які псують текст.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить «мозковий штурм» із п’яти коротких запитань до попередньої теми. Кожне запитання читає вголос і дає 30 секунд, щоб усі записали відповідь одним рядком у зошиті. Потім просить двох-трьох учнів зачитати, а решта звіряє.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком, потім звіряє відповідь із почутою і виправляє її.

Запитання 1. Яке речення називають складним? Очікувана відповідь. Речення, у якому дві або більше граматичних основ. Запитання 2. Які види складних речень ви знаєте? Очікувана відповідь. Складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, а також речення з різними видами зв’язку. Запитання 3. Чим сполучник відрізняється від сполучного слова? Очікувана відповідь. Сполучник лише з’єднує частини, а сполучне слово (який, що, де) ще й є членом речення в підрядній частині. Запитання 4. Скільки граматичних основ у реченні «Мир у світі таки буде, його хочуть усі люди»? Очікувана відповідь. Дві (мир буде, люди хочуть), тому речення складне, безсполучникове. Запитання 5. Які розділові знаки можуть стояти в складному реченні? Очікувана відповідь. Кома, тире, двокрапка, крапка з комою.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання. Не просить довгих міркувань, лише коротких реплік із місця.
Учні: Читають приклади, висловлюють здогади про причину різниці, записують проблемне питання.
Приклад 1. «Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді» і «Потемніло і стало моросити дрібно та тихо». Сполучник «і» однаковий, а кома лише в першому. Приклад 2. «Обережно: діти!» і «Обережно, діти». Слова ті самі, а зміст різний. Приклад 3. «Їх учнів преміювали» і «Їх, учнів, преміювали». Знаки змінили, хто саме отримав премію. Проблемне питання. Чому в реченнях «Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді» та «Потемніло і стало моросити дрібно та тихо» сполучник «і» однаковий, а кома перед ним є лише в першому? Очікувана реакція учнів. Мабуть, у першому реченні є щось, чого немає в другому. Що саме, з'ясуємо на уроці.

Вивчення нового 21 хв
Учитель: Організовує три активності. Спочатку веде роботу з текстом підручника, потім дає парам таблицю, потім веде спостереження за прикладами та разом з класом складає алгоритм. Демонстрації показує поруч із тим, що вони пояснюють.
Учні: Читають пам'ятку, виписують знаки й умови, заповнюють у парах таблицю, спостерігають за прикладами й записують алгоритм вибору знака.
Активність 1. Робота з текстом підручника (7 хв). Учитель просить відкрити § 37, сторінки 185 і 186, пам'ятку «Уживання розділових знаків». Завдання. Знайдіть у пам'ятці рядки про складне речення і випишіть, які знаки ставлять у складному реченні та в яких випадках. Очікувана відповідь. Кома (складне речення), тире (складне речення), двокрапка (складне безсполучникове), крапка з комою (складносурядне і безсполучникове). Продукт. Записаний у зошиті перелік із чотирьох знаків. Активність 2. Заповнення таблиці в парах (8 хв). Учитель роздає або показує на слайді таблицю з порожнім стовпчиком «Коли ставимо» і приклади в третьому стовпчику. Пари заповнюють стовпчик за зразком, використовуючи пам'ятку й свої спостереження. Демонстрація «Таблиця правила» показується тут. Очікуваний результат таблиці. 1) Кома. У складносурядному реченні перед сполучником, який поєднує частини: «Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном». У складнопідрядному реченні між головною і підрядною частиною: «Ми на землі благали Бога, щоб рідний край благословив». У безсполучниковому реченні, коли частини називають події, що відбуваються одночасно чи одна за одною: «Минають дні, минає літо, настала осінь». 2) Тире. У безсполучниковому реченні, коли друга частина виражає наслідок чи умову: «Була б охота – знайдеться робота», «Багато снігу – багато хліба». 3) Двокрапка. У безсполучниковому реченні, коли друга частина пояснює першу: «Шум раптово стих: навколо запанувала тиша». 4) Крапка з комою. Між поширеними частинами, які вже мають коми всередині: «Пахло ще травою й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигиналися, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами». Продукт. Заповнена таблиця. Активність 3. Спостереження за прикладами й алгоритм (6 хв). Учитель показує на слайді речення з вправи 362 і запитує. Запитання 1. Скільки граматичних основ у реченні «Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді»? Очікувана відповідь. Дві, сніг біліє і льоду намерзло, тому речення складне, і сполучник «і» поєднує його частини, а отже, кома потрібна. Запитання 2. Скільки основ у реченні «Потемніло і стало моросити дрібно та тихо»? Очікувана відповідь. Одна, бо «потемніло» і «стало моросити» є однорідними присудками, тому речення просте, а коми перед «і» немає. Запитання 3. Який спільний висновок? Очікувана відповідь. Щоб обрати знак, треба спочатку з'ясувати, скільки в реченні граматичних основ. Це й є відповідь на проблемне питання, до якої учні повернуться в рефлексії. Разом складають алгоритм. Алгоритм вибору знака. Крок 1. Підкресли граматичні основи. Крок 2. Якщо основа одна, то це просте речення, і кому перед «і» чи «та» не ставимо, якщо немає інших умов. Крок 3. Якщо основ дві чи більше, визнач вид зв'язку (сполучник, сполучне слово, безсполучниковий). Крок 4. Обери знак за таблицею. Типові помилки, на які вчитель звертає увагу. Кома між однорідними присудками при «і», пропуск коми перед «і» між частинами

складного речення, кома після «щоб» замість коми перед ним, плутанина тире й двокрапки в безсполучниковому реченні. Продукт активності. Записаний алгоритм із чотирьох кроків.

Закріплення 9 хв

Учитель: Дає чотири завдання, які розв'язують у зошитах, перевіряє відповіді фронтально і просить учнів пояснювати, спираючись на алгоритм.

Учні: Розв'язують завдання письмово, пояснюють розстановку знаків за алгоритмом, перевіряють себе за відповідями.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Незакінчене речення» і просить письмово відповісти на проблемне питання уроку, а решту обговорити усно.

Учні: Письмово дають відповідь на проблемне питання, потім усно завершують речення.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Називає завдання, пояснює, що базове обов'язкове, а друге виконують за бажанням.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Розставте розділові знаки й назвіть вид речення. Небо порізали вогнями стріли ударив грім на пильних дорогах знявся вітер (О. Десняк).

Відповідь: Небо порізали вогнями стріли, ударив грім, на пильних дорогах знявся вітер. Це безсполучникове складне речення з трьох частин. Коми ставимо тому, що частини називають події, які швидко йдуть одна за одною.

2. Поставте розділові знаки й поясніть, чому перед сполучником «і» потрібна кома. Це були чудові вечори і я їх ніколи не забуду (М. Хвильовий).

Відповідь: Це були чудові вечори, і я їх ніколи не забуду. Тут дві граматичні основи (це були вечори, я не забуду), сполучник «і» поєднує частини складносурядного речення, тому кома потрібна.

3. Розставте розділові знаки й накресліть схему. Коли пісні мойого краю пливуть у рідних голосах мені здається що збираю цілющі трави я в лугах (М. Рильський).

Відповідь: Коли пісні мойого краю пливуть у рідних голосах, мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах. Схема: (Коли ...), [мені здається], (що ...). Це складнопідрядне речення з двома підрядними частинами, які відділяємо комами від головної.

4. Знайдіть і виправте пунктуаційну помилку. Поясніть виправлення. Ми на землі благали Бога щоб, рідний край благословив (Олександр Олесь).

Відповідь: Ми на землі благали Бога, щоб рідний край благословив. Кому ставимо перед сполучником «щоб», який приєднує підрядну частину, а не після нього.

Диференціація

Сильним: Прочитайте два речення з вправи 363. Іванові, треба думати, нарешті повезло. Іванові треба думати: нарешті повезло. Поясніть, як змінилося значення і який зв'язок між частинами у другому реченні, та складіть власну пару речень, у яких зміна знака змінює зміст.

Підтримка: Скористайтеся карткою з алгоритмом. Зразок розбору на іншому прикладі: «До пишного розмайття мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини». Основ дві (усі звикли, вони стали частиною), сполучник «і» поєднує частини, тому перед ним кома. За таким зразком розставте знаки в реченні «Темная діброва стихла і мовчить листя пожовтіле з дерева летить» (Я. Щоголів) і поясніть їх.

Домашнє завдання

Базове: Прочитати § 37 і пам'ятку «Як запобігти пунктуаційним помилкам» (сторінки 185 і 186). Виконати вправу 360 письмово. Знайти в тексті складні речення, визначити їхні види й пояснити розділові знаки.

За вибором: За вибором. Вправа 316 (сторінка 165). Випишіть п'ять речень із різними видами зв'язку, накресліть їхні схеми й поясніть розділові знаки. Або підготуйте бесіду «Де найбільше мудреців – там найменше мудрості» (вправа 365) зі складними реченнями.

Рефлексія

Прийом «Незакінчене речення». Письмово (1 хвилина) учні дають відповідь на проблемне питання уроку одним-двома реченнями. Очікувана відповідь. Кома перед «і» залежить не від сполучника, а від того, скільки в реченні граматичних основ. Якщо основ дві, «і» поєднує частини складного речення і кома потрібна, а якщо одна, «і» поєднує однорідні члени і коми немає. Усно (3 хвилини) двоє-троє учнів завершують речення «Сьогодні я зрозумів/зрозуміла, що...», «Мені ще варто повторити...», «Алгоритм допоможе мені, коли...».

Джерела:

- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 184
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 184, 185
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 185, 186
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 186, 187
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 187
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 187, 188
- Українська мова (Тушніцка, Пилип) 10 клас (Пол), с. 188